
BÖLÜM 8

1900 YILI RUS ANSİKLOPEDİSİNE GÖRE ARDAHAN OKRUĞU

Dr. Öğr. Üyesi Gülnara Goca Memmedli

GİRİŞ

Ansiklopedi (Encyclopaedia), kelime olarak bilgiler dairesi anlamına gelerek, bilimin tüm alanlarını veya herhangi bir alanını kapsayan, çoğu zaman alfabetik olarak bazen de konularına göre sıralanan genel bilgiler toplusudur. Ünlversal ansiklopediler olduğu gibi alan ansiklopedileri ve ayrıca ansiklopedik sözlükler de vardır. Ansiklopediye Türkçe bilgilik veya kamus da denir.

Rus ansiklopedi geleneğinin dolgun tarihçesi vardır. 1823-1825 yıllarında Semyon Selivanovskiy tarafından üç ciltten ibaret "Ansiklopedik Sözlük" yayımlandığı, 1834-1841 yıllarında Adolf Plyuşar tarafından 17 ciltlik "Ansiklopedik Leksikon", 1847-1855 yıllarında Albert Starçevskiy tarafından 12 ciltlik "Karl Kray Malumat-Ansiklopedik Sözlüğü", 1863-1864 yıllarında Feliks-Emmanuil Tol tarafından üç ciltlik "Tüm Bilgi Alanları Üzere Masaüstü Sözlük" gibi yayınların neşredildiğı bilinmektedir. Bu yayınlarla birlikte 1890-1907 yılları arasında Sankt Petersburg'da yayımlanmış "Brokhauz ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü" adıyla tarihe geçmiş 86 kitaptan ibaret kapsamlı neşir Rusça ansiklopedi geleneğinin ilk en kapsamlı eseri kabul edilir. Sovyetler öncesi Rusça ansiklopediler safında 1891-1903 yıllarına ait Aleksandr Granat'ın tertibinde 3 ciltlik "Masaüstü Ansiklopedik Sözlük", 1895-1901 yıllarına ait yine Aleksandr Granat'ın tertibinde 5 ciltlik "Masaüstü Ansiklopedik Sözlük", 1900-1909 yıllarına ait Sergey Yujakov'un tertibinde 22 ciltlik "Büyük Ansiklopedi",

1910-1948 yıllarına ait Aleksandr Granat'ın tertibinde "Ansiklopedik Sözlük" zengin içeriğiyle kıymetli kaynak niteliğindedir. Bu ansiklopedilerde Osmanlı ve onun önemli bölgeleri ile kentleri hakkında, öncelikli olarak da bir dönem Çarlık Rusya'ya bağlı kalan Kars ve Ardahan hakkında bilgiler de yer alır.

19. yüzyılın iki modernleşen imparatorluğunun periferisinde yer alan Kars bölgesi (Ortaylı 1978, s. 354) dönemin Rus ansiklopedi naşirlerinin dikkat odağında bulunmuştur. Kars eyaletinin bir bölgesi olan Ardahan yöresine ilişkin bilgilere 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yayımlanan Rusça ansiklopedilerden "Brokhauz ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü"nde (Brokhauz 1890; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924257?page=49>), "Yujakov Büyük Ansiklopedisi"nde (Yujakov 1900; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693?page=25>), "Granat Masaüstü Ansiklopedik Sözlüğü"nde (Granat 1910; <http://futura.ru/granat>), diğer ansiklopedik, istatistik yayımlarda ve inceleme çalışmalarında rastlanmaktadır.

Ardahan okruğu, Rusya imparatorluğunun Kars oblasti terkinde olarak 1878 yılında kurulmuştur. 1881 yılında okrugun hudutlarında değişiklikler yapılmıştır. 1918 yılında Ardahan okruğu tüm Kars oblastının arazileri ile birlikte Osmanlı'ya geri verilmiştir (Ortaylı 1978; Konukçu 1999; Ural 2011).

Kars oblastını daha yakından ve daha ayrıntılı öğrenmek amacıyla bölgeye Rus bilim insanları, seyyahlar ve misyonerler görevlendirilmiş olup mecmualarda, dergilerde, gazetelerde ve kitaplarda bölge ile ilgili veriler yayımlanmıştır. Bu açıdan söz konusu dönemde Kafkasların sadece coğrafi yönden değil, yönetim yönünden de merkezi olma statüsünü taşımış Tiflis şehrinde yayımlanan dergiler, gazeteler, yıllık istatistiksel mecmualar önem arz etmektedir. Tiflis'te o dönemde yayımlanmış "Kavkaz" (*Kafkas*) ve "Novoye Obozreniye" (*Yeni İcmal*) gazetelerinde Rusya Coğrafya Cemiyeti Kafkas Şubesi Çalışmaları, Kafkas Yerleri ve Kavimleri Tasviri Materyalleri Mecmuası vs. dergilerde Ardahan okruguna ilişkin istatistiksel yazılar dikkati çeker (Bakradze 1882, s. 192-202; Sadovskiy 1883, s. 315-350; Sadovskiy 1886, s. 1-65).

Bu mülahazalardan hareketle 1900 yılında Rusya'nın başkenti Sankt Petersburg kentinde neşredilmiş olan "Большая энциклопедия Южакова" (*Yujakov Büyük Ansiklopedisi*) isimli 22 ciltlik üniversal yayımda "Ардаганский округъ" (*Ardahan Okruğu*) başlıklı yazı, önemli tarihsel ve istatistiksel bilgiler barındırması vesilesiyle ilgi çekmektedir.

Söz konusu ansiklopedi, Sergey Yujakov'un editörlüğüyle Rusça yayımlanmış olup daha çok *Yujakov Ansiklopedisi* adıyla bilinir. Ansiklopedi, hayatın ve bilimin tüm alanları üzere bilgileri kapsamış olup Sankt Petersburg'da Prosveşenie (Просвещение) Eğitim Yayınevinde hazırlanarak bu yayınevının tipolitografi matbaasında basılmıştır. Bu neşir, meşhur *Mayer Alman Ansiklopedik Sözlüğü*'nün beşinci baskısının Rusça kısaltılmış tercümesi gibi nitelendirilmesinin yanı sıra burada Rusya tarihine, kültürüne ait çok sayılı özgün materyallerin de eklendiği vurgulanmaktadır. Söz konusu yayım, Rusya İmparatorluğu'nun ilk büyük universal ansiklopedisi, "tek bir genel editörün yönetimiyle Rusça ilk çok ciltli tam ansiklopedik neşir" ve ayrıca "teknik açıdan matbaacılığın ve kitap üretiminin incisi ve öznel kaynak rehberliği açısından dönemin itibarlı bilgi kaynağı" olarak değerlendirilir (Kaufman 1955, s 45). Ansiklopedi, 1900-1909 yıllarında 20'si esas, 2'si ek ciltler olarak toplam 22 ciltten ibarettir. Yaklaşık 130.000 makale/madde ve yaklaşık 10.000 resim vardır. Ansiklopedinin tek genel editörü olan Sergey Yujakov (baba adı: Nikolay), Rus sosyoloğu ve gazetecisi olarak bilinir. 1849 yılı Rusya'nın Kherson vilayetinin Voznesensk kentinde doğmuş, 1910 yılında Sankt Petersburg'da vefat etmiştir. Novorossiysk Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinde eğitim görmüş, Odessa ve Sankt-Petersburg şehirlerinde yaşamış, gazetecilikle meşgul olmuş ve devrim olaylarına katılmıştır. Sosyolojiye, tarihe ve Rus edebiyatına ait kitapları, makaleleri vardır. Ansiklopedinin bilim alanları editörleri arasında biyoloji alanında Aleksandr Nikolski, botanik ve köy tarımcılığı alanında Vasiliy Dobrovlyanskiy, askerî meseleler alanında Aleksandr Likoşin, Doğu bilimi alanında Dmitriy Klements, tarih alanında Pavel Milyukov ve İvan Grevs, Rus edebiyatı alanında Aleksandr Skabiçevskiy, ekonomi alanında Vasiliy Yarotskiy, hukuk alanında Vladimir Gessen gibi ünlü Rus bilim insanları görülmektedir.

İncelemeye alınan "Ардаганский округ" Ardaganskiy okrug (*Ardahan Okrug*) ve "Ардагань" Ardagan (*Ardahan*) makaleleri, ansiklopedinin Arbuta-Bellingegauzen kelimelerini kapsayan, 794 sayfalık 2. cildindedir ve iki sayfada yer alır (Yujakov 1900, s. 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>). Ayrıca ansiklopedinin 10. cildindeki "Карсская область" Karsskaya oblast *Kars oblasti* (Yujakov 1902, s. 575-577; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685#?page=592-594>), 19. cildindeki "Чалдыр преснов. оз." Çaldır presnovodnoye ozero *Çaldır Tatlı Su Gölü* makale-maddelerinde de Ardahan hakkında bilgilere rastlanmaktadır (Yujakov 1905, s. 781; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957676#?page=811>).

1. BÖLGENİN YÖNETİMSEL STATÜSÜ HAKKINDA

Söz konusu dönemde Ardahan yöresine Kafkas krayının -diyarının- Kars oblastına bağlı okrug statüsü verilmiş olduğu ansiklopedi maddesi başlığından da görülür.

Область *oblast*, Slavca bir kelime olup Çarlık Rusya'sında coğrafi-etnik ücralarda oluşturulan bölgelere denilmiş ve inzibati arazi birimi olarak guberniya ile eş değer kabul edilmiştir. Örneğin "Закаспийская область" Zakaspiyskaya oblast (*Hazar ötesi oblasti*) vs. Oblastlar ile guberniyalar arasındaki fark, oblastlarda askerî birlikler bulunması ile oblast reisinin aynı zamanda sivil ve askeri yönetici sayılmasından ileri gelir. Oblast, okruglara bölünmüştür. Oblast terimi Osmanlı'daki eyalet idari birimine eş değer görülebilir.

Kars oblastı dört okrug -Kars, Ardahan, Kağızman ve Oltu okruglarını birleştirmiştir. İrdelediğimiz ansiklopedi maddesinde de "Ардаганский округ" Ardaganskiy okrug (*Ardahan Okrug*) diye geçer (Yujakov 1900, s. 18, 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Округ (*okrug*), henüz 1719 yılında I. Petro'nun arazi bölümleri reformu zamanı ortaya çıkmıştır. Rusya İmparatorluğu'nda çeşitli askerî ve sivil arazi birimlerinin yönetsel statüsü olmuştur. Sonra imparatorluğun genişlemesine müteakiben yeni oblastlar ve guberniyalar meydana geldikçe bu oblastlar terkiindeki alt yönetim birimleri okrug olarak isimlendirilmiştir. Okrug teriminin Osmanlı mülki idare düzenindeki karşılığı kaza kabul edilebilir.

1877 öncesinde Erzurum vilayetine bağlı Çıldır sancağı veya livası olarak idari bölüm statüsüne sahip olmuş bugünkü Ardahan iline tekabül eden arazi, 1878-1918 yılları zarfında Kars oblastına dâhil Ardahan okrug tanımıyla bir yönetim birimi olarak geçmiştir.

2. FİZİKSEL-COĞRAFİ KONUM HAKKINDA

Metin: "Ардаганъ, местечко, центръ администр. упр. округа того же имени въ Карсской области, лежитъ у подножія горъ, замыкающихъ съ востока Ардаганс. плато на выс. 2000 м., расположенное на обоихъ берегахъ Кумы". "Ардаганскій округъ, занимаетъ площадь 4715 кв. версть". "Округъ разделенъ на 4 участка и заключаетъ 24 маркязовъ (общин); населен. пунктовъ 258, въ коихъ считается 6297 домовъ" (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Ardahan, yerleşim yeri, Kars oblastının aynı isimli okrugunun yönetim merkezi. Güneyden Ardahan Platosu’na bitişik dağların eteğinde 2.000 metre yükseklikte, Kür’ün her iki kıyısında yer alır.” “Ardahan Okruğu 4.715 verstkare alandan müteşekkildir”. “Okrug dört uçastoka bölünür ve 24 merkezi / camiayı kapsar. 258 yaşayış muntikası vardır, bu yerleşim yerlerinde 6.297 ev tescillenmiştir.”

Bu bilgilere ilişkin olarak aşağıdaki açıklamaları vermekte fayda vardır.

Ansiklopedide Ardahan “местечко” (*mesteçko*) adlandırılır ve Rusçada bu tanım yerleşim yeri veya kasaba anlamına uygun gelir.

Верст *verst*, eski Rus mesafe ölçümü olup 1.066,8 metreye beraberdir. Verstkare yaklaşık 1,13806224 kilometrekareye tekabül eder.

Ardahan okrugunun yüz ölçümü 1890 yılına ait ansiklopedide 3.927 verstkare veya 4.469 kilometrekare, 1910 yılına ait ansiklopedide 4.924,9 verstkare gösterilmiştir (Brokhauz 1890, s 46; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924257#?page=49>; Granat 1910, s 412; <http://futura.ru/granat>).

Rusça участок (*uçastok*), idari birim olarak nahiyeye, bugünkü ilçeye teka-bül eder.

Ansiklopedide Ardahan kasabasının coğrafi konumuna da değinilmiş, rakımının yüksek olduğuna, arazisinin plato ve yaylalardan oluştuğuna, kasabanın Kür Nehri’nin iki yakasına yayıldığına vurgu yapılmıştır.

3. NÜFUS HAREKETLİLİĞİ HAKKINDA

Günümüzde tarih araştırmalarında demografik veriler daha çok ilgiye neden olmaktadır. İrdelediğimiz ansiklopedi makale/maddesinde de dikkatimizi çeken veriler daha çok Ardahan okrugunun söz konusu dönemdeki demografik durumunu yansıtan rakamlardır. Bu özeldede ansiklopediden şu bilgiler edinilmektedir:

Metin: “Население, по переписи 1897 г., исчислено въ 65.667 д. (34.933 м. 30.734 ж.). Селения мелкія, малолюдныя, больше полов. имеетъ менее 25 дымовъ или 225 душъ. Армянск. эмигр., вышедш. изъ Турціи 338, они заним. по ден. работой, пасутъ скотъ; Этнограф. составъ насел. очень разнообр.; больш. составл. турки, затемъ греки, грузины, рус., арм., курды, абхазцы и др. кавказ. инородцы. Браковъ заключ. въ 1897 г. 325: род. 1484 (785 м. 699 д.), ум. 805 (398 м. 407 ж.); прирость 679 чел.” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Ahalinin sayısı 1897 yılı nüfus sayımına göre 34.933’ü erkek, 30.734’ü kadın olmak üzere toplamda 65.667’ye eşittir. Köyler küçüktür, az nüfusludur, köylerin yarısından çoğunda evlerin sayısı 25’ten azdır veya nüfusun sayısı 225’ten azdır. Türkiye’den gelmiş Ermeni muhacirler 338 kişidir, onlar günlük işlerle meşgul oluyor, çobanlık yapıyorlar. Ahalinin etnografik terkihi çok çeşitlidir. Türkler çoğunluğu oluşturur, sonra sayı çoğunluğu itibarıyla Urumlar, Gürcüler, Ruslar, Ermeniler, Kürtler, Abhazlar ve diğer Kafkas halkları sıralanır. 1897 yılında 325 nikâh yapılmıştır. 785’i erkek, 699’u kız olmak üzere 1.484 çocuk doğmuştur; ölenlerin sayısı 398 erkek, 407 kadın olmak üzere 805’tir ve nüfus artışı 679 kişidir.”

Dönemin diğer ansiklopedilerinde Ardahan okrugunun toplam nüfus sayısı 1890 yılında 41.429 kişi, 1910 yılında ise 78.000 kişi gösterilir (Brokhauz 1890, s. 46; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924257#?page=49>; Granat 1910, s. 412; <http://futura.ru/granat>). Dönemin ansiklopedilerinde 1890 yılında Ardahan okrugunda 21.571 Türk, 6.974 Kürt, 6.229 Karapapak, 5.617 Urum, 1.908 Türkmen, 1.036 Rus, 262 Ermeni, 30 Gürcü ve Acar yaşadığı tespit edilmiş, ayrıca son zamanlar buraya Rusların, en çok da Molokanlar ile Duhoborların göçürüldüğü bildirilmiştir (Brokhauz 1890, ss 46, 47; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924257#?page=49>). 1910 yılında Ardahan okrugunda ahali genel sayısında %42,6 Türkler, %19,1 Kürtler, %12 Urumlar, %6,4 Türkmenler, %3,6 Ruslar, %3 Ermeniler bulunduğu belirtilmiştir (Granat 1910, s. 412; <http://futura.ru/granat>).

Osmanlı’nın 1891 yılı *Kamusü’l-Âlâm* ansiklopedisinden: “Çıldır sancağı 595 karyeyi havi olup 105.000 ahali var idi ki bunların yalnız 6.000 kadarı Hristiyan ve kusuru kâmilen İslam idi.” (Şemseddin Sami 1891, s. 1878)

Bu bilgilerden Ardahan ilinin söz konusu dönemde de farklı dinî ve etnik grupların birlikte yaşadığı, kültürel açıdan zengin bir yapıya sahip olduğu gözler önüne serilmektedir.

4. TOPRAK-ARAZİ KULLANIMI HAKKINDA

Metin: “Все земли округа составл. собств. казны и; за исключ. принадл. Ар-ну, состоятъ въ вед. управл. госуд. им. Эрив. губ. и Карс. обл. Наделение землею сельс. общ. произвед. въ 1883-88 гг., причемъ отдано было преимущ. общин. пользов. Многие изъ корен. жит. имеютъ документы тур. правит. на свои участки...” (Yujakov 1900, s. 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Okrugun tüm toprakları özel hazine topraklarıdır. Toprakların az bir kısmı Erivan guberniyasının ve Kars oblastının devlet emlak idaresine tabidir. Toprakların köy camiasına paylaştırılması 1883-1888 yıllarında yapılmıştır, toprak sahaları öncelikli olarak köy camiasına verilmiştir. Yerel ahalinin birçoğunun Türkiye Hükümetinden kendi sahalарına ait tapu belgeleri bulunur...”

Makalede Ardahan okruğu toprağının “bataklık olmasına rağmen bereketli, verimli” olduğuna vurgu yapılmıştır (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

5. TARIMCILIK, BAĞCILIK, ORMANCILIK HAKKINDA

Ansiklopediden bölge insanların tarımcılık, bağcılık, ormancılık, hayvancılık, çiftçilik, esnafılık, ticaret vs meşguliyetleri hakkında dikkate değer bilgiler edinilmektedir.

Metin: “Въ 1897 г. посевн. площадь по приблиз. показаніямъ жителей равнял 21.613 дес., находится подъ посевомъ ржи, пшеницы, ячменя и картоф. Снято было: ржи 7100 п., пшен. 21.700 п., ячм. 856.000 п., кукур. 15.000 п., картоф. 79.500 п. Сена около 2,5 мил. пуд.; въ незн. кол. сеется лень ради получ. масла”. “Въ садахъ подъ коими числится 95 дес., растутъ ябл., груши, персики, вишни, сливы, айва, грец. орехи и куревга. Тутов. деревья разводятся ради получ. ягодъ, кот. составл. любимый фруктъ и потребл. преим. въ свеж. виде, а также сушатся для выработки патоки, пастилы, бекмеса и водки” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Ahalinin verdiği bilgilere göre 1897 yılında ekili sahalар yaklaşık 21.613 desyatine beraber olmuştur. Bu topraklarda çavdar, buğday, arpa ve patates ekilmiştir. 7.100 pud çavdar, 21.700 pud buğday, 856.000 pud arpa, 15.000 pud mısır, 79.500 pud patates toplanmıştır. Yaklaşık 2,5 milyon pud ot elde edilmiştir. Yağ almak için az miktarda keten yetiştirilir.” “95 desyatın bağ sahalарında elma, armut, şeftali, vişne, erik, ayva, ceviz ve kayısı üretilir. Dut ağaçları dut meyvesi toplamak için yetiştirilir. Dut meyvesi burada çok sevilir ve taze şekilde kullanılır; ayrıca reçel, pestil, pekmez ve votka hazırlamak için kurutulur.”

Metin: “Разводятъ самыя простыя овощи, а въ Посховскомъ участ. Ардаганск. и Ольгинск. окр. табак”. “Богаче растительность въ западныхъ частяхъ Ардаганского округа и еще лучше в Ольгинскомъ; сплошные

леса южных дубов, кленовъ, ясени, можжевельника..." (Yujakov 1902, s 576; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685#?page=593>).

Tercüme: "En sade sebzeler yetiştirilir, Ardahan okrugunun Posof sahasında ve Oltu okrugunda tütün üretilir." "Ardahan okrugunun batı kısımlarında bitki örtüsü zengindir ve Oltu'da daha iyidir: büsbütün güney meşesi, akçaagaç, dişbudak, ardıç ormanlarıdır..."

Metin: "На поляхъ Ольтинск. и Ардаганск. окр. сборъ персидск. ромашки дает еще некот. заработокъ. Траву эту собирают во время цветенія, сушатъ и перемалыв. на мельницахъ" (Yujakov 1902, s 577; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685#?page=594>).

Tercüme: "Oltu ve Ardahan okruglarının tarlalarında Fars papatyası toplanır ve bu gelir getirir. Bu otu çiçeklenme zamanı toplanır, kuruturlar ve değirmende öğütürler."

Açıklamalar: Десятин *desyatin*, Çarlık Rusya'da uygulanmış toprak arazisi ölçümü olup, bir desyatin 2.400 metrekareye eşittir. Пуд *pud*, eski Rus kitle ölçümü olup bir pud 16,3804964 kilograma tekabül eder.

Makalede okrugdaki "bilvesile ormancılık idaresine bağlı olan ormanların 61.933 desyatin alanı teşkil ettiği" belirtilmiştir (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Bahse konu ansiklopedinin bu verileri 19. yüzyıl sonlarında Ardahan bölgesinde tarımcılığın ve ormancılığın ekonomide öneme sahip olduğunu, hububat bitkilerinden daha çok tahıl türleri ve endüstri bitkilerinden patates üretiminin önde gelmiş olduğunu, baklagiller, sebze ve meyve üretiminin yok düzeyinde kalmış olduğunu kanıtlamaktadır.

6. HAYVANCILIK HAKKINDA

Ansiklopedide bölgede hayvancılığın geliştiği hususunda şu bilgilere yer verilmektedir:

Metin: "Прекрасныя пастб. въ Ардаганс. и Чалдирс. участках, обезпечив. скотоводство, кот. здесь процвет., хотя мест. рогат. скоть малоросл.". "Лошади слабосильны и мелки, годны лишь для верхов. езды и перевозки выюковъ. Более сильн. и росл. пород. только у молоканъ и др. сектантовъ. Лучшие скотоводы курды; они держатъ большія стада крупнаго рогат. скота и овецъ, сбывая первый въ Батумъ для местн. потребл. и экспорта, а вторыхъ отправл. осенью въ Турцію. В окр.

считается лошадей 6547, кр. рог. скота 84.527, буйвол. 5934, ословъ 827, простыхъ овецъ 164.540, козъ 15.000, свин. 90” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Ardahan ve Çaldır uçastoklarındaki güzel otlaklarla sığır yetiştiriciliğinin, büyükbaş hayvancılığın geliştirilmesi sağlanıyor.” “Atlar az güçlüdür ve küçüktür, sadece binek için ve yük taşımacılığı için yararlıdır. Yalnızca Molokanlarda ve diğer tarikatlardan olan insanlarda daha güçlü ve büyük cins atlar mevcuttur. En iyi hayvancılar Kürtlerdir, onlar çok sayıda büyükbaş hayvanlar ve koyunlar yetiştiriyorlar. Büyükbaş hayvanlar, yerli ahalinin tüketimi için ve ihraç için Batum’a, koyunlar ise güz mevsiminde Türkiye’ye gönderilir. “Okrugda 6.547 at, 84.527 büyükbaş hayvan, 5.934 manda, 827 eşek, 164.540 koyun, 15.000 keçi, 90 domuz kayda alınmıştır.”

Makalede şöyle bir not da düşülmüştür: “Насел. терпитъ отъ разбоевъ, грабежей и увода скота” / “Ahali, soygunlardan, mal para kaçırılmasından şikâyet ediyor.” (Yujakov 1900, s. 19, <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, 19. yüzyıl sonlarında da Ardahan bölgesinde en önemli geçim kaynağı ve en temel ekonomik sektör hayvancılık olmuş, otlak alanlarının geniş yer kapsamı küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesini sağlamıştır.

7. ESNAF, TİCARET İŞLERİ HAKKINDA

Metin: “Изъ фабр. и заводовъ имеются лишь вод. мельн., коих считается 184 съ произв. въ 120.000 р. и 190 рабоч.; ремесленниковъ 126”. “Торговля весьма слабо развита; ею заним. преим. армяне. Торгов. учр. 35, изъ коих 11 гильд. и 24 негильд., съ оборот. 159.570 р.” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Fabrika ve mandıralardan yalnızca su değirmenleri vardır ve bu tür değirmenlerin sayısı 184 kadardır. 120.000 rublelik üretim gücüne sahip bu değirmenlerde 190 işçi çalışıyor. 126 esnaf vardır.” “Ticaret çok zayıf gelişmiştir. Ticaretle çoğunlukla Ermeniler meşgul oluyorlar. 35 ticaret tesisi vardır, bu müesseselerin 11’i sendika ve 24’ü özel kurumdur, bu müesseselerin devriyesi 159.570 rubledir.”

Bölgede sanayinin, ticaretin gelişmemiş olduğu bu bilgilerden de görülmektedir.

8. EĞİTİM DURUMU HAKKINDA

Metin: “Въ 4 пунктахъ окр. учреждаются русскія школы; кроме того же имеются: 5 греческ. церков. приходс. со 180 уч. (160 м. 20 д.), также грамоты 15 съ 441 уч. (39 м. 45 д.); мусульм. школъ грам. 26 съ 320 ч. (280 м. 40 д.) и 72 медресе съ 1888 ч. (1400 м. 488 д.)” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “Okrugun 4 mintikasında Rus okulları açılmıştır. Bunun yanı sıra 160’ı erkek ve 20’si kız olmak üzere 180 öğrencili 5 Urum kilise okulu, 39’u erkek, 45’i kız olmak üzere 441 öğrencili 15 okuryazarlık kursları; 280’i erkek ve 40’i kız olmak üzere 320 öğrencili 25 Müslüman okuryazarlık mektebi ve 1.400’ü erkek, 488’i kız olmak üzere 1888 öğrencili 72 medrese vardır.”

Makaledeki veriler doğrultusunda okrugda yeni tip Rus okulları, Urum kilise okulları, okuryazarlık kursları, İslam mektepleri ve medreseler faaliyet göstermişlerdir. İslam eğitim tesislerinden 25 mektebin ve 72 medresenin var olduğu belirtilmiştir. Medrese eğitimine eğilimin daha güçlü olduğu ve medreselerde talebe kontenjanının daha fazla olduğu görülmektedir.

Kamusu'l-Âlâm ansiklopedisinde Çıldır sancağı ön görülmele “Derun-i li-vada 240 cami ve mescit, 1 medrese, 1 rüştiye ve 149 İslam sıbyan mektebi ile 13 Hıristiyan dini okulu” bulunduğu belirtilmiştir (Şemseddin 1891, s 1879).

9. TOPONİMSEL YER İSİMLERİ HAKKINDA

Genellikle dönemin Rusça kaynaklarının hepsinde olduğu gibi, bu makalede de Ardahan yer ismi Ардаганъ *Ardagan* olarak geçmektedir (Yujakov 1900, s. 19, <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Ayrıca ansiklopedide “Куря” (*Kura*) Kür (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>), Чалдыръ *Çaldır*, Чалдыръ-су *Çaldır-su*, Карсъ-чай *Kars-çay* (Yujakov 1905, s. 781; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957676#?page=811>) hidronimlerine rastlanmaktadır.

Hatırlatalım ki *Kamusu'l-Âlâm* ansiklopedisinde Ardahan bölgesinden geçen nehrin ismi Kur geçer (Şemseddin 1891, s 1879).

Not: Yujakov Ansiklopedisinde bir yerde Kura yerine “Kuma” yazılmıştır (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>) ve bu durumun baskı hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

10. ARDAHAN KASABASI HAKKINDA

Ansiklopedide “Ардаганский округ” Ardaganskiy okrug (*Ardahan Okrug*) makalesine müteakiben aynı sayfada “Ардаганъ” Ardagan (*Ardahan*) maddesi de bulunur. Burada Ardahan kasabası hakkında bilgiler yer alır.

Bilindiği üzere, Osmanlı toprakları olan Ardahan, 1877-1878 yılları savaşında Rusya İmparatorluğu’nun eline geçerek Ardahan okrugunun ve Ardahan uçastokunun merkezi olmuştur.

Yujakov Ansiklopedisi’nin ilgili maddesinde aşağıdaki bilgiler önümüze çıkar:

Metin: “Передъ войной 1877-78 гт. быть приведенъ въ оборонительн. состояніе. Въ мае 1877 г. Ардаганъ быть взятъ штурмомъ, а за симъ уступлень России”. “Грунтовыми дорогами соед. съ Батум., Эрзерум., Ахальцых. и Карсом; послед. две шоссированы”. “Жителей, по переписи 1897 г., считалось 815 (458 м. 357 ж.) чел., большинство коихъ армяне, затемъ турки, русскіе, греки и несколько челов. евреевъ. Домовъ было 136. Браковъ заключено въ 1897 г. 21; род. 36 (20 м. 16 д.), ум. 36 (12 м. 24 ж.)”. “Фабрикъ и завод. 5, изъ коихъ кирпичедел. 2, кожевен. 1, водян. мельн. 2; общее производст. оценив. 6750 р., при 12 чел. рабочихъ. Ремесленниковъ 164. Торговля въ рукахъ временно проживавшихъ армянъ и персидско-поддан”. “Лошадей 50, крупн. рог. скота 800, буйволовъ 50, ословъ 14, овецъ 740, козъ 40, свин. 50”. “Нормальное 2 клас. учил. съ 78 учен., содерж. на средство казны и местечка, две мусульм. школы (медрессе) съ 62 уч. (50 м. и 12 дев)”. “Местечку принадл. пахот. и сенокос. земли 593 дес., пастбищъ 3149 д., неуд. 91 д.; всего 3833 дес.” (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>).

Tercüme: “1877-78 yılları savaşı öncesi savunma durumuna getirilmiştir. 1877 yılı Mayıs ayında Ardahan hücumla alınmış, bununla da Rusya’ya devredilmiştir.” “Kara yollarıyla Batum, Erzurum, Ahıska ve Kars ile irtibatı bulunur, sonuncu iki yol şose yoludur.” “Ahalisinin sayısı, 1897 yılı nüfus sayımına göre 458’i erkek, 357’i kadın olmak üzere toplamda 815’tir. Nüfusun çok kısmı Ermenilerdir, sonra sayı çokluğuyla Türkler, Ruslar, Urumlar sıralanır ve birkaç kişi Yahudi vardır. 136 ev bulunur. 1897 yılında 21 nikâh gerçekleştirilmiş, 20’si erkek, 16’sı kız olmak üzere 36 çocuk doğmuş, ölenlerin sayısı 12’si erkek, 24’ü kadın olmak üzere 36 olmuştur.” “5 fabrika ve zavot vardır. Bunlardan 2’si tuğla üretim tesisi, 1’i tabakhane, 2’si su değirmenidir, 12 kişinin çalıştığı bu müessesenin genel üretimi 6.750 ruble hesaplanmıştır. 164 esnaf vardır. Ticaret, geçici olarak yaşayan Ermenilerin

ve İran tebaalılarının elindedir." "50 at, 800 büyükbaş hayvan, 50 manda, 14 eşek, 740 koyun, 40 keçi, 50 domuz kayda alınmıştır." "78 öğrencili normal iki sınıflı okul faaliyettedir ve onların masrafı hazine ve kasaba hesabına karşılanır. 50'si erkek ve 12'si kız olmak üzere 62 öğrencili iki Müslüman medresesi vardır." "Kasabada 593 desyatin ekine ve ot biçimine yararlı topraklar, 3149 desyatin otlak-mera sahası, 91 desyatin yararsız topraklar, toplamda 3.833 desyatin toprak sahası vardır." (Yujakov 1900, s 19; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693#?page=25>)

11. ÇILDİR GÖLÜ HAKKINDA

Ardahan bölgesinin doğal güzelliklerinin en gözdesi olan Çıldır Gölü, Rus gezginlerinin, bilim insanlarının da dikkatini çekmiştir. İlginçtir ki göl, Çıldır Gölü değil, Çaldır Gölü olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu ansiklopedide ilgili makalelerde bu gölden bahsedilmenin yanı sıra 1905 yılında yayımlanmış 19. ciltte göl hakkında bir paragraflık bilgiye de yer verilmiştir (Yujakov 1902, s 575; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685#?page=592>).

Ansiklopedide Çıldır Gölü hakkında notlar şunlardır:

Metin: "Между озерами наиболее крупное Чалдырь, лежащее в котловине на высоте 1990 м." (Yujakov 1902, s 575; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685#?page=592>).

Tercüme: "Göller arasında Çaldır Gölü daha büyüktür, bu göl 1.990 metre rakımda oyuk şeklinde yerleşir."

Metin: "Чалдырь преснов. оз., в сев.-вост. части Карсской обл., на выс. 1957 м., среди обширного высокога плато, дл. до 20, шир. до 15 в.; площ. 75 кв. в., котловина окружена высокими горами, питающими озеро многочисленными речками и ручьями, изливающими далее свои воды, помощью р. Чалдырь-су, в Карсь-чай; в озере водится и ловится прекрасная рыба (горная форель и др.)" (Yujakov 1905, s 781; <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957676#?page=811>).

Tercüme: "Çaldır tatlı su gölü. Kars oblastının kuzey kısmında, 1.957 metre rakımda, geniş yüksek platodadır, uzunluğu 20 verst ve genişliği 15 verst kadardır, alanı 75 verstkaredir. Gölün oyuğu yüksek dağlarla kaplıdır, göl bu dağlardan akıp gelen, sonra Çaldır-su, Kars-çay nehirlerine karışan çok sayılı çaylar ve çeşmelerle beslenir. Gölde güzel balıklar avlanıyor, dağ alabalığı vs."

SONUÇ

1877-1878 yıllarında Kars ve çevresinin Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra bu bölgeye Ruslar tarafından her türlü ilgi artmıştır. Bölgenin çeşitli açılardan öğrenilmesi yönünde çok sayıda geziler, görevlendirmeler düzenlenerek saha çalışmaları yapılmış, bilimsel ve analitik yayımlar çıkarılmıştır. Ardahan bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuzeydoğuda Kafkaslara açılan kapısı konumunda bulunması vesilesiyle her zaman sınırın ötesindeki toplum ve toplulukların ilgi odağında olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ruslarca buranın ele geçirilmesinden sonra bölgenin önemli konumunu dikkate alarak Rus bilim insanlarının, gezginlerinin, gazetecilerinin, misyonerlerinin bölgeye ilgisinin arttığı görülmüştür. Bu kapsamda dönemin Rusça ansiklopedilerindeki bilgiler de dikkati çekmektedir.

Genel bilgi sunmak amacıyla hazırlanıp yayımlanmış olan Rusça ansiklopedilerde Ardahan bölgesi özelinde makale/maddeler verilmesiyle bölgenin Rus imparatorluğunun diğer tüm arazilerinde meskûn insanlara yakından tanıtılması hedeflenmiştir. Rusça neşirlerde Kars-Ardahan bölgesine ilginin temel kaynağı Rusya için bu bölgenin fazla bilinmemesi eksikliğinin giderilmesi olmuştur. Bu ansiklopedik yayınlarda ayrıca Ardahan bölgesi de dâhil olmakla birlikte Kars eyaletinin stratejik coğrafi değerinin ön plana çıkarıldığı gözlemlenmektedir.

Ardahan hakkındaki bilgilere 1900-1909 yıllarının *Yujakov Büyük Ansiklopedisi'*nde de rastlanmaktadır. Bu materyallerin günümüzde tarihçilerin ve diğer bilim uzmanlarının dikkatini çekeceği düşünülebilir.

Bahse konu öznel kaynaktan o zaman Rusya İmparatorluğu'nun Kafkas diyarında "oblast" eyalet statüsü taşımış Kars bölgesine bağlı "okrug" kaza statülü Ardahan yöresinin yönetsel yapısı, fiziksel-coğrafi konumu, tarihi, bölgesel demografik yaşamsal özellikleri, eğitim durumu ve yer isimleri hususunda bilgiler edinilmektedir. Bu bilgiler, tarihsel kaynaklar niteliğinde güncel değer arz etmektedir.

Bahse konu ansiklopedinin verilerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti toprakları olan Kars sancağının Ardahan kazası, kapsadığı nahiyelerle birlikte 1877-1878 yıllarında yaşanan ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rusya savaşını müteakiben Rusya İmparatorluğu'nun kontrolünde Kafkas krayına -diyarına- bağlı olarak Kars oblastının Ardahan okruğu statüsünü taşımıştır. 1918 yılında bu arazinin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesine kadar bu statü geçerliliğini korumuştur.

Ansiklopedik verilere göre, Ardahan okrugunun rakımının yüksek olması, arazisinin plato ve yaylalardan oluşması, kasabanın Kür Nehri'nin iki yakasına yayılması bölgenin ekonomik ve sosyal durumunu şartlandırmıştır. Burada önemli geçim kaynaklarının hayvancılık, ormancılık ve esnafılık olduğu fakat tarımcılık, bağcılık, çiftçilik ve ticaret gibi meşguliyet alanlarının zayıf ölçüde geliştiği belirtilmektedir.

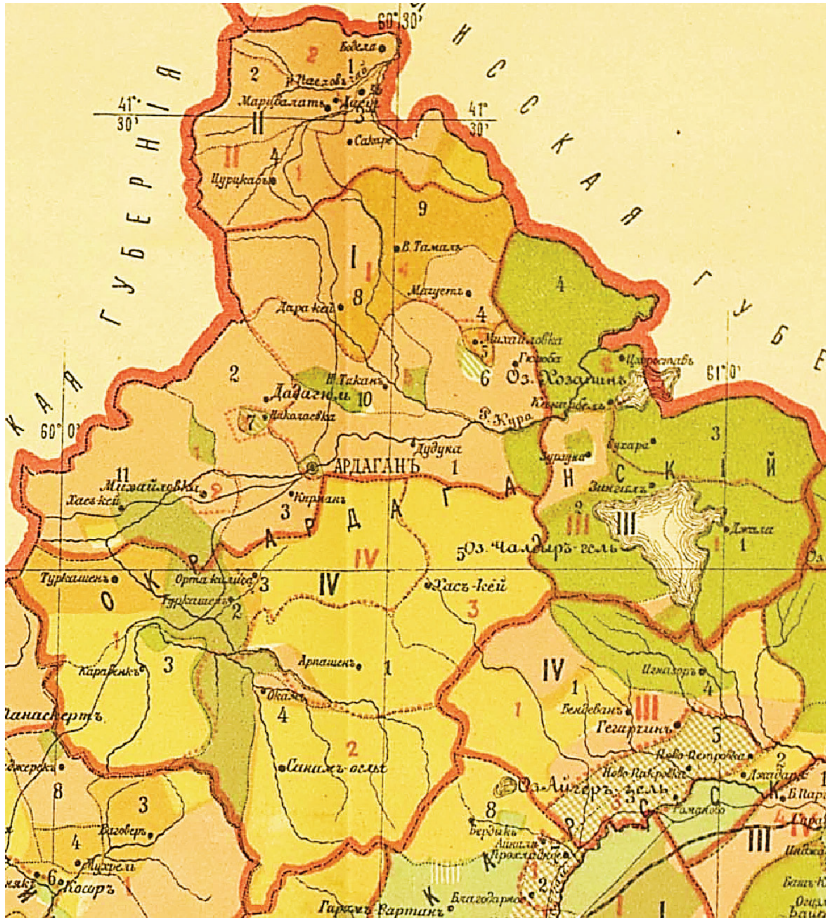
Okrugun demografik durumu hususunda verilerden bölge köylerinin az nüfuslu olduğu ve Türkmenler ile Karapapakların ayrı bir ırk gibi gösterilmiş olmasına rağmen bölgede Türklerin çoğunluk teşkil ettiği açıktır. Azınlıklardan sayı itibarıyla Kürtlerin, Urumların, Ermenilerin, Gürcülerin ve diğer halkların sıralandığı, buraya Ermenilerin Anadolu'nun içlerinden göçerek günlük işlerle meşgul oldukları, çobanlık yaptıkları görülmektedir.

Bu kanaatlerden yola çıkarak, Çarlık Rusya'sının ansiklopedilerindeki ilgi maddelerine Ardahan'ın tarihinin, sosyoekonomik özelliklerinin ve kültürel geleneklerinin öğrenilmesinde ve tespitinde önemli rol oynadığını ifade etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Bakradze, D. Z. (1882), Бакрадзе Д. З. Историческо-этнографический очерк Карсской области. Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества. // Bakradze D. Z., "Kars Vilayeti'nin Tarihsel Etnografik Tanıtımı", *İmparator Rusya Coğrafya Cemiyeti Kafkas Şubesi Haberleri*, Tiflis, cilt 7, sayı 1-2, s. 192-202. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Süreli Yayınlar Arşivi, No. 00548436).
- Brokhauz (1890), Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. // *Ansiklopedik Sözlük*, Cilt 2/3. Sankt Petersburg. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No. 00248262)
- Granat (1910), Энциклопедический словарь Гранат. // *Granat Ansiklopedik Sözlüğü*, Cilt 3. Moskova. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No: 00266928).
- Kaufman, İ. M. (1955), Кауфман И. М. Большая энциклопедия: Русские биографические и биобиблиографические словари. // Kaufman İ. M. Büyük Ansiklopedi: Rus biyografik ve biyobibliyografik sözlükleri. Moskova. <http://books.e-heritage.ru/book/10078597> (erişim 20.10.2020).
- Kırzioğlu, M. F. (1953), *Kars Tarihi*, İstanbul, Uşul Matbaası.
- Konukçu, E. (1999), *Ardahan Tarihi*, Ankara, Ajans Yay.
- Ortaylı, İ. (1978), Çarlık Rusya Yönetiminde Kars, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, sayı 9, s. 343-363.
- Sadovskiy, K. (1883). Садовский К. Краткие заметки о Карсской области. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. // Sadovskiy K., "Kars Vilayeti Hakkında Kısa Notlar", *Kafkas Yerleri ve Kavimleri Tasviri Materyalleri Mecmuası*, Tiflis, cilt 3, şube 1, s. 315-350. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No. 00548520).

- Sadovskiy, K. (1886). Садовский К. Посховский участок Ардаганскаго округа Карсской области. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. // Sadovskiy K., "Kars Oblastı Ardahan Okrugı Posof Uçastoku", *Kafkas Yerleri ve Kavimleri Tasviri Materyalleri Mecmuası*, Tiflis, cilt 5, şube 1, s. 1-65. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No. 00548523).
- Şemseddin Sami (1891), *Kamusu'l-Âlâm*, 3. cilt. İstanbul, Mihran Matbaası.
- Selçuk, U., Akyüz Orat J., Oran Arslan N., Bingöl, A., Tüysüz C. S. (2011). *Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyete*, Kars, Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Yujakov 1900. Большая энциклопедия Южакова. // *Yujakov Büyük Ansiklopedisi*, Cilt 2: Арбуа де Жюбанвиль – Беллингсгаузен. Sankt-Petersburg: Prosveşenie yay. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No. 00252097).
- Yujakov 1902. Большая энциклопедия Южакова. // *Yujakov Büyük Ansiklopedisi*, Cilt 10, Идумя – Китчене. Sankt-Petersburg: Prosveşenie yay. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No: 00252105).
- Yujakov 1905. Большая энциклопедия Южакова. // *Yujakov Büyük Ansiklopedisi*, Cilt 19: Ундольский – Чахары. Sankt-Petersburg: Prosveşenie yay. (Gürcistan Millî Kütüphanesi, Kartveloloji Arşivi, No: 00252114).
- <http://futura.ru/granat/Энциклопедический%20словарь%20Гранат%20003.pdf> (erişim 20.10.2020).
- <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924257?page=49> (erişim 20.10.2020).
- <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957676?page=811> (erişim 20.10.2020).
- <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957685?page=592-594> (erişim 20.10.2020).
- <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003957693?page=25> (erişim 20.10.2020).

Ardahan okrug haritası (1886 yılı)

Большая Энциклопедія.

Словарь общедоступныхъ свѣдѣній по всеѣмъ
отраслямъ знанія

подъ ред. **С. Н. Южакова** и проф. **П. Н. Милюкова**

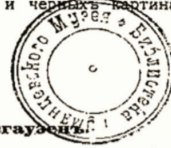
и редакторовъ отдѣловъ:

Біологическія науки, кромѣ ботаники	П. Ф. Лесгафтъ, проф.
Ботаника и сельское хозяйство	В. Я. Добролюбовскій, проф.
Военный отдѣлъ	А. С. Лыкошинъ, проф.
Географія, геологія и минералогія	С. Н. Никитинъ,
Древне-русская письмен. и славянскія литературы	А. К. Вороадимъ, прив.-доц.
Иностранная литература	Ф. А. Браунъ, проф.
Лингвистика	П. И. Вейнбергъ.
Музыка	Д. Н. Овсяннико-Кузиковскій, проф.
Физика, химія и техника	И. А. Сажкоutti, проф.
Философія	М. Ю. Гельдштейнъ, прив.-доц.
Экономическій отдѣлъ	П. Ф. Кантеревъ.
Юридическій отдѣлъ	В. Г. Яроцкій, проф.
	В. М. Гессенъ, прив.-доц.

Около 10,000 иллюстрацій въ текста и на приблизительно 1000 отдельныхъ
приложеніяхъ: хромолитографіяхъ, картахъ, планахъ и черныхъ картинахъ.

Второй томъ.

Арбуа де Любанвилъ — Беллинггаузенъ

С.-Петербургъ.

Книгоиздательское Товарищество „Просвѣщеніе“.

1900.

Ардahanский округъ, занимаетъ площадь 4715 кв. верстъ. Почва плодород., хотя и беднѣе степя. Округъ раздѣленъ на 4 участка и включаетъ 24 марказонтъ (общинъ); населен. пунктовъ 258, въ коихъ считается 6297 домовъ. Населеніе, по переп. 1897 г., исчислено въ 65,667 д. (34,933 м. 30,734 ж.). Селенія мелкія, малолюдныя, больше полов. имѣетъ мѣтѣ 25 дымовъ или 225 душъ. Армянск. эмигр., вышедш. изъ Турціи 333, они заннм. полев. работой, пасутъ скотъ; этнограф. составъ насел. очень разнообр.; больш. составл. турки, затѣмъ греки, грузины, рус., арм., курды, абхазцы и др. кавкас. плородцы. Браковъ заключ. въ 1897 г. 325; род. 1484 (785 м. 699 д.), ум. 805 (398 м. 407 ж.); приростъ 679 чел. Всѣ земли округа составл. собств. казны и; за исключ. принадл. Ар-цу, состоятъ въ вѣд. управл. госуд. им. Эрив. губ. и Карс. обл. Надѣленіе землею сельс. общ. произвед. въ 1883—88 гг., причѣмъ отдано было преимущ. общин. пользов. Многие изъ корен. жит. имѣютъ документы тур. правит. на свои участки, котор. потреб. значит. трудовъ и времеки для приведе. пашни до изв. степ. плодор. Для такнхъ лицъ доущ. подворное пользов., съ тою льготою, что, если участки, принадл. одному дѣму, мѣтѣ душев. надѣла, то недостающ. количество отводится изъ общей дачи, по указан. сельс. общ. Состоящ. въ завѣд. упр. госуд. имущ. оброчн. статьи сдаются въ аренду по изв. цѣнѣ, кот. въ 1897 г. составляла по 40 к. за удобн. десятину. Въ 1897 г. посѣвн. площадь по приблиз. показаніямъ жителей равнял. 21,613 дес., находится подъ посѣвомъ ржи, пшеницы, ячменя и картоф. Сято было: ржи 7100 п., пшеп. 21,700 п. ячм. 856,000 п., кукур. 15,000 п., картоф. 79,500 п. Сѣна — около 2½ мил. пуд.; въ незн. кол. сѣются ленъ ради получ. масла. Въ садахъ, подъ коими числится 95 дес., растутъ ябл., груши, персики, вишни, сливы, айва, грец. орѣхи и куренга. Тутов. деревья разводятся ради получ. ягодъ, кот. составл. любимый фруктъ и потребл. преим. въ свѣж. видѣ, а также сушатся для выработки патоки, пастилы, бекмеса и водки. Подъ лѣсомъ — 61,933 дес., находящ. въ непосред. управлен. лѣсныхъ; Прекрасныя частб., въ Ардаганс. и Чалдирс. участкахъ, обезпечив. скотоводство, кот. здѣсь процвѣт., хотя мѣст. рогат. скотъ малоросл., лошади слабосильны и мелки, годны лишь для верхов. вѣзды и перевозки вьюковъ. Волѣ сильн. и росл. пород. только у молочаевъ и др. сектантовъ. Лучшіе скотоводы курды; они держатъ большія стада крупнаго рогат. скота и овецъ, сбывая первый въ Батумъ для мѣстп. потребл. и экспорта, а вторыхъ — отправл. осенью въ Турцію. Въ окр. считается лошадей 6547, кр. рог. скота 84,527, буйвол. 5934, ословъ 827, простыхъ овецъ 164,540, козъ 15,000, свин. 90. Изъ фабр. и заводовъ имѣются лишь вод. мельн., коихъ считается 184 съ произв. въ 120,000 р. и 190 рабоч.; ремесленничковъ 126. Торговля весьма слабо развита; ею заннм. преим. армяне. Торгов. учр. — 35, изъ коихъ 11

гильд. и 24 негильд., съ оборот. 159.570 р. Насел. терпигь отъ разбоевъ, грабежей и увода скота. Для оказ. въ нѣк. степени матеріальн. помощи нуждающ. населенію, учрежд. вспомог. кассы, по примѣру существовавш. при тур. упр. подъ названіемъ „манаша сандуги“, капиталъ коихъ образ. изъ обязат. взосовъ 20% со стоимости урожая. Съ 1887 г. сборы въ пользу кассы прекратились; капиталъ послѣднихъ въ 1898 г. равнялся 45,908 р. и продолжаетъ увеличив. только поступл. 0% съ капитала и за выд. ссуды. Въ 4 пунктахъ окр. учреждаются русскія школы; кромѣ того уже имѣются: 5 греческ. церков. приходе. со 180 уч. (160 м. 20 д.), также грамоты 15 съ 441 уч. (39 м. 45 д.); мусульм. школъ грам. 26 съ 320 уч. (280 м. 40 д.) и 72 медресе съ 1888 уч. (1400 м. 488 д.).

Ардаганъ, мѣстечко, центръ администр. упр. округа того же имени въ Карской области, лежитъ у подножій горъ, замыкающихъ съ востока Ардаганс. плато на выс. 2000 м., расположенное на обоихъ берегахъ Кумы. Раньше принадлежалъ Грузіи, у которой въ XVI вѣкѣ взяли турками, которыми передъ войной 1877—78 гг. были приведены въ оборонительн. состояніе. Въ маѣ 1877 г. А. были взять штурмомъ, а за спмъ уступлены Россіи. Грунтовыми дорогами соед. съ Батум., Эрзерум., Ахалцых. и Карсомъ; послѣд. двѣ шоссеваны Жителей, по перенеси 1897 г., считалось 815 (458 м. 357 ж.) чел., большинство коихъ армяне, затѣмъ турки, русскіе, греки и нѣсколько челов. евреевъ. Домовъ было 136. Браковъ заключено въ 1897 г. 21; род. 36 (20 м. 16 д.), ум. 36 (12 м. 24 ж.). Фабрикъ и заводъ 5, изъ коихъ кирпичедѣл. 2, кожевен. 1, водян. мельн. 2; общее производст. оцѣнив. 6750 р., при 12 чел. рабочихъ. Ремесленниковъ 164. Торговля въ рукахъ временно проживавшихъ армянь и персидско-поддан.; гильдейскихъ предпріятій 30, негильд. 115; общій оборотъ — 207,456 р. Лошадей 50, крупн. рог. скота 800, буйволовъ 50, ословъ 14, овецъ 740, козъ 40, свин. 50. Нормальное 2 клас. учил. съ 78 учек., содерж. на средство казны и мѣстечка, двѣ мусульм. школы (медресе) съ 62 уч. (50 м. и 12 дѣв.). Окружн. словесн. судъ, окруж. казначейство, продовольст. магазинъ. Мѣстечку принадл. пахот. и сѣнокос. земли 593 дес., пастбищъ — 3149 д., пеуд. 91 д.; всего 3833 дес.

Чалдыръ прѣснов. оз., въ сѣв.-вост. части Карской обл., на выс. 1957 м., среди обширнаго высокаго плато, дл. до 20, шир. до 15 в.; площ. 75 кв. в., котловина окружена высокими горами, питающимъ озеро многочисленными рѣчками и ручьями, изливающимъи даѣе свои воды, помощью р. Чалдыръ-су, въ Карсь-чай; въ озерѣ водятся и ловятся прекрасная рыба (горная форель и др.).

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Jacques Ellul, "Söz, bizi zamana yerleştirir." der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda, epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip-giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede, bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki, buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan'ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken; öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki; Ardahan Değerlemeleri serisi; topyekûn bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan'ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle, geçen yıl ilki hazırlanan Ardahan Değerlemeleri -I- kitabından sonra serinin 2. kitabı olan bu çalışmada, Ülkemizin farklı üniversitelerinden 34 yazarın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makalesi yer almaktadır. Ardahan ili, pek çok zenginlik, varlık ve potansiyeli ile hemen tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan; sizler, Ardahan Değerlemeleri -2- kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız. Kitabın ilgisine fayda getirmesini ümit ediyor; keyifli okumalar diliyoruz.

AKADEMİK YAYINCILIK

www.nobelyayin.com

nobelyayin | nobelkitap | nobelcocuk | nobelyasam | nobelcocukyayin

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla basılmıştır.

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ - 2: Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör: Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Yayın No. : 3160
Beşerî Bilimler No. : 247
ISBN : 978-625-406-890-4
E-ISBN : 978-625-406-891-1
Basım Sayısı : 1. Basım, Aralık 2020

© Copyright 2020, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO. 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayımladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Emre Gürbüz -emre@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Leyla Kurt -leyla@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Matbaacılık / Sertifika No.: 15689-
Büyük Sanayi 1 Cad. Elif Sok. No.:7/236-237 İskitler / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Kurtbaş, İhsan.

Ardahan Değerlemeleri -II- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar / Editör: İhsan Kurtbaş

1. Basım. XXII+ 532 s. 16x23,5 cm Kaynakça var, dizin yok.

ISBN : 978-625-406-890-4

E-ISBN : 978-625-406-891-1

1. Siyaset 2. Kültür 3. Ekonomi 4. Ardahan

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mah. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No. 7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Ana Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, Başarı Dağıtım, D&R mağazaları, Dost Dağıtım, Güneş Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Prefix, Remzi Kitabevleri, TveK Mağazaları

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1: YENİ SEÇİM VE CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE SEÇMEN TERCİH VE KARARLARININ SOSYOLOJİSİ, DİNAMİKLERİ VE TAKTİKSELLİĞİ
Ardahan İli Örneğinde 24 Haziran Seçimleri Üzerine Bir Araştırma

Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5828-6887>

BÖLÜM 2: PARTİ KİMLİĞİ ALGISI
Ardahan İli Örneğinde Lisansüstü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Onur Akçakaya

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Orcid ID: 0000-0002-7328-5380

Öğr. Gör. Canan Tun İnan

Samsun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Orcid ID: 0000-0003-1727-9178"0000-0003-1727-9178

BÖLÜM 3: ULUSAL ÖNEME HAİZ SULAK ALANIN YERELDEKİ ALGISI: AKTAŞ GÖLÜ (ARDAHAN) ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat Demirel

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Kentleşme ve Çevre Sorunları

Orcid ID: 0000-0003-0994-545X

- BÖLÜM 4: ARDAHAN YÖRESİ HALILARI**
Prof. Dr. Bekir Deniz
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi*
- BÖLÜM 5: ARDAHAN YÖRESİ GELENEKLİ EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAPLARI**
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Subaşı
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü*
Orcid ID: 0000 0002 2254 0871
- BÖLÜM 6: ARDAHAN'DA YAYLACILIK KÜLTÜRÜ VE YAYLACILIK FAALİYETLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR**
Leman Albayrak
*19 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Beşerî ve İktisadi Coğrafya ABD Doktora Öğrencisi*
Orcid ID: 0000-0001-6944-3852
- BÖLÜM 7: ARDAHAN'IN TURİZM DEĞERLERİ**
Dr. Öğr. Üyesi Hürriyet Çimen
*Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Turizm İşletmeciliği bölümü*
Orcid ID: 0000-0001-6107-2444
- BÖLÜM 8: 1900 YILI RUS ANSİKLOPEDİSİNE GÖRE ARDAHAN OKRUĞU**
Dr. Öğr. Üyesi Gülnara Goca Memmedli
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü*
Orcid ID: 0000-0002-9942-2670
- BÖLÜM 9: ARDAHAN'IN İLLER ARASI REKABET ENDEKSLERİNDEKİ SEYRİ (2010-2020)**
Prof. Dr. Murat Şeker
*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Ana Bilim Dalı*
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3925-6276>
- Gülçin Çelikbıçak
*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekonometri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2685-179X>

BÖLÜM 10: COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLERİN YEREL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Dr. Mustafa Caner Timur

Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-3259-8495

Şevket Kaan Gündoğdu

Orcid ID: 0000-0002-1252-5256

BÖLÜM 11: İÇ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN MAKRO VE MİKRO KURAMLAR İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Coşkun

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,

İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-9561-7200

Arş. Gör. Sümeyye Kara

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-8636-3528

BÖLÜM 12: ARDAHAN'IN KRONİK GÖÇ SORUNU: Sosyoekonomik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Deniz Özyakışır

Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-9710-3238

BÖLÜM 13: TÜRKİYE'DEKİ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ARDAHAN İLİNİN YERİ VE ÖNEMİ: SWOT Analizi ile Genel Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin Ayvazoğlu

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu

Laborant ve Veteriner Sağlık Programı

Orcid ID: 0000-0003-2064-0657

Prof. Dr. Pınar Ayvazoğlu Demir

Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi

Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği

Orcid ID: 0000-0002-7010-0475

BÖLÜM 14 ARDAHAN İLİNDE SÜT SIĞIRCILIĞININ MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 15 ARDAHAN İLİNDE SIĞIR YETİŞTİRİCİLİĞİNİN ÖNEMİ VE SIĞIRLARIN BAZI ZONOTİK HASTALIKLARI

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO

Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 16 ARDAHAN BÖLGESİNDE BUZAĞI VARLIĞI VE GELECEĞİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 17 ARDAHAN İLİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİ VE BAŞLICA GÖRÜLEN ENFEKSİYÖZ HASTALIKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 18 ARDAHAN İLİ ARI YETİŞTİRİCİLERİNİN SOSYOEKONOMİK DURUMU VE ARICILIĞIN TEKNİK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Zir. Yük. Müh. Sibel Selda Barak

Ankara Tarım ve Orman İl Müdürlüğü

Hayvan Sağlığı ve Yetiştiriciliği Şube Müdürlüğü

Orcid ID: 0000-0002-9503-7361

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü

Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

BÖLÜM 19

ARDAHAN VE ÇEVRESİNDE BAL ARISI KOLONİLERİNDE MEVSİMLERE GÖRE BAKIM ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Yaşar Erdoğan

*Bayburt Üniversitesi, Demirözü Meslek Yüksekokulu
Veterinerlik Bölümü*

Orcid ID: 0000-0001-6154-7008

BÖLÜM 20

ARDAHAN YÖRESİNDE BAL ARISI (*Apis mellifera L.*) KOLONİLERİNDE KIŞLATMA VE KIŞLATMANIN ÖNEMİ

Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal Yazıcı

Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü
Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

BÖLÜM 21

KAFKAS ARISI (*Apis mellifera caucasica*), İZOLE BÖLGELERİ VE ARDAHAN İLİ GENELİNDE KORUMA ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zooteknik Bölümü
Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

Doç. Dr. Mahir Murat CENGİZ

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal YAZICI

*Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Organik Tarım Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

SUNUŐ

Günümüz dünyasında bilimsel araştırma/yayın yapma, eğitim öğretim ve toplum hizmetleri olmak üzere üç temel rolü olan üniversiteler kuruldukları şehrin sanayisini, kentsel dokusunu, demografisini; sosyoekonomik, siyasal ve kültürel yapılarını doğrudan ve dolaylı şekilde etkileme kapasitesine sahip kurumsal yapılardır. Üniversiteler temel rol ve işlevlerini ancak varılmak istenilen hedefler doğrultusunda özgün bir misyona sahip olmaları sayesinde anlamlı ve etkili şekilde yerine getirilebilirler.

Bu çerçevede Üniversitemiz somut bilimsel veriler temelinde, bölgemizin ve şehrimizin iktisadi, sosyal, beşerî sermayesini ve genel olarak güçlü ve zayıf yönlerini göz önünde bulundurarak kendi özel misyonunu belirlemiştir. Ardahan Üniversitesi, esas itibarıyla coğrafi olarak etrafımızda yer alan Kafkasya, Orta Asya ve ayrıca Uzak Doğu'ya açılan bir bilim kapısı olmayı ve kendi hinterlandındaki bu geniş alanın ihtiyaçlarını gözeterek bilimsel faaliyetler yapmayı, iş birlikleri geliştirmeyi ve bölgesel kalkınma konusunda içinde bulunduğu coğrafyanın ufku olmayı misyon edinmiş bir üniversitedir.

Bu misyon çerçevesinde Üniversitemiz, şehrimizin değerleri ve potansiyellerini göz önünde bulundurarak yenilikçi, yaratıcı, uygulanabilir projeler üretmekte, patent çalışmaları yapmakta, iş birlikleri kurmakta, bilimsel araştırma ve yayınlar üretmektedir. Üniversitemizin üzerinde konuşlandığı Ardahan ili, aşağıda daha ayrıntılı ifade edildiği üzere, güçlü kaynakları; yer altı ve yer üstü zenginlikleri, maddi ve manevi değerleri, değerlendirilmeye açık ekonomik, sosyal, kültürel ve turistik potansiyelleriyle yurdumuzun çok önemli ve kendine özgü illerinden biridir.

Hem politik hem ekonomik düzeyde ülkemizin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan kapısı niteliğinde olan Ardahan, büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Bu bağlamda Üniversitemiz; Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu ülkeleri üzerine sosyal, siyasi, ticari, teknolojik ve stratejik araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca ülkemizde yükseköğretim alanında bir ilki başaran Üniversitemiz; İngilizce, Fransızca ve Almanca dışında Kafkasya ve Orta Asya'nın ortak dili olan Rusçada eğitim/öğretime ağırlık vermektedir.

Türk halk kültürü alanında Ardahan'ın müstesna ve özgün bir yeri olduğuna kuşku yoktur. Ardahan'daki Türk varlığı ve kültürünün yaklaşık 3000 yıl gerilere gittiği bilinmektedir. Bu tarihsel süreç içerisinde Türklerin Anadolu'ya giriş ve geçiş kapısı niteliğinde olan Ardahan, binyılların gelenek ve göreneklerinin aktarıcısı ve taşıyıcısı durumunda olan, çok güçlü ve özgün bir Âşıklık geleneğine ev sahipliği yapmaktadır. Üniversitemizde halk edebiyatı ve âşıklık geleneğinin yaşatılması için amacıyla özgün bilimsel araştırmalar yapılmakta, etkinlikler düzenlenmekte, eğitim öğretim faaliyetleri yürütülmektedir.

Ülkemizin en geniş ve verimli otlak alanlarına sahip olan Ardahan, flora çeşitliği bakımından dünyanın sayılı mekânlarından biri olmasıyla da dikkat çekmektedir. Ayrıca partikül madde açısından Dünya Sağlık Örgütü'nün izin verdiği sınır değerleri aşmayan Ardahan, ülkemizin havası en temiz illerinden birisi olan olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda Üniversitemiz; organik tarım, organik hayvancılık ve organik arıcılığı geliştirmeye yönelik bilimsel araştırma, yayın ve projeler üretmektedir. Bu noktada başta dilinin uzunluğu ve soğuğa dayanıklılığı açısından ülkemizde tek, dünyada dört nadide ırktan biri olan Kafkas arı ırkının gen merkezi de Ardahan'dır. Bu çerçevede Üniversitemizde Kafkas Arı ve Arıcılık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kafkas arı ırkını korumak, geliştirmek noktasında çalışma ve projeler gerçekleştirilmektedir.

Ardahan, orman varlığıyla da çok önemli bir ilimizdir. İl merkezinin beş kilometre kuzeydoğusunda başlayan Ardahan ormanları, Kura Vadisi'nin etrafında dört parça sarıçam ormanından ve bu ormanları kuşatan geçiş çayırlarından oluşmaktadır. Çok çeşitli kullanım alanlarına sahip odunuyla sarıçam; işlenmesi kolay, dayanıklı ve bol reçineli oluşuyla pek kıymetli bir yapı malzemesidir. Üniversitemiz orman ürünleri endüstrisi alanında özellikle doğal malzemeden imal edilen organik oyuncak, mutfak ve süs eşyası gibi sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacak bilimsel araştırmalar yapacak orman ürünleri ile ilgili bölüm ve programlar açmayı planlamaktadır.

İlimizi kuşatan ve turizm bağlamında büyük önem taşıyan sarıçam ormanları, özellikle kış sporları bakımından henüz yeterince değerlendirilmemiş eşsiz turistik olanaklara sahiptir. Üniversitemiz bu kapsamda kış sporlarının gelişimini ve yaygınlaşmasını, yüksek irtifa kamplarının kurulmasını, spor ve doğa turizminin gelişmesini sağlamak ve hizmet sektörüne eleman yetiştirilmesini temin etmek amacıyla bilimsel çalışma ve projeler gerçekleştirmektedir.

Sürekli eğitim ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında Üniversitemiz, şehirle bütünleşik bir şekilde sorunları tespit etmekte, tespit ettiği sorunlara çözümler üretmekte ve toplumsal kalkınmayı sağlayacak çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Sürekli Eğitim Merkezimiz Ardahan ilinin sosyoekonomik kalkınmasına, eğitim düzeyi ve kültürünün geliştirilmesine, bölge insanı ile etkin bir iletişim sağlayarak nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkı sunmak amacıyla meslek edindirme kursları açmak, sosyal sorumluluk projeleri düzenlemek gibi çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

Sosyoekonomik düzeyde bölgemizin ve şehrimizin varlık ve potansiyellerini bilimsel şekilde anlamak ve bilinçli şekilde işlemek, ilimizin temel sorunlarını tespit etmek ve isabetli şekilde çözmek büyük bir önem taşımaktadır. *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı bu misyonu yerine getirme noktasında çok değerli ve kayda değer bir proje olma niteliği taşıyor. Editörlüğünü Üniversitemiz öğretim üyelerinden Doç. Dr. İhsan Kurtbaş'ın yaptığı *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı, Ülkemizin değişik üniversitelerinden çok sayıda akademisyenin katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Özgün makalelerin yer aldığı kitap, ilgilisi için önemli bir kaynak ve envanter niteliği taşımaktadır. Kitabın tüm ilgililere ve okurlara azami düzeyde yarar sağlamasını yürekten temenni ederim.

Prof. Dr. Mehmet Biber
Ardahan Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Üniversiteler gerek dünyada gerekse ülkemizde kuruldukları şehirlerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Toplumsal değişim ve kalkınmada üniversitelerin rolü çok fazladır. Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan bugüne kadar şehrimizde sosyal, kültürel, ekonomik hareketliliğe ve canlanmaya yol açmıştır. Özellikle il dışından gelen öğrenci, akademisyen ve diğer personeliyle Üniversite; şehrimize belirgin bir ivme kazandırmış, ekonomik ve sosyal yaşamda canlanma sağlanmıştır. Bu bağlamda Ardahan'ın sosyal, kültürel, entelektüel ve ekonomik değişimine tanıklık ediyoruz.

Üniversiteler, sağladığı ekonomik ve sosyal canlanmanın yanı sıra bilgi yaratma ve bu bilgiyi çevreye yayma faaliyetleri ile gelişmeye bir başka boyutta katkı sağlıyorlar. Buldukları illerin sosyal sermayesi, coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak dönüşümleri sağlamada önemli rolleri vardır. Bu kapsamda Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan itibaren sadece bir eğitim kurumu olmamış; aynı zamanda yoğun akademik, kültürel ve sanatsal etkinlikleri ile ilimizin gelişmesine ışık tutarak kalkınmada üretici rol üstlenmiştir.

Ardahan Üniversitesi, ekonomik kalkınma hedeflerinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi, araştırma temelli misyonu ile şehrimizin güçlü yönleri üzerine yaptığı akademik çalışmalar, bilimsel kongreler, çalıştaylar ve konferanslar yoluyla sağlamaktadır. Bu çalışmalarını Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası olarak destekliyor, karşılıklı iş birliği ile çeşitli faaliyetler yürütüyoruz. Bu kapsamda bu yıl ikincisi hazırlanan *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı Ardahan'ın sosyal, ekonomik kültürel ve siyasi yönündeki birikimlerini dikkate alarak hazırlanmış, ilimiz için önemli bir değerdir. Serhat Şehrimizin her bir ögesi, araştırmacılar açısından bir veri kaynağı olarak ele alınmış olup çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyenlerimize şükranlarımı sunuyorum. Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası, Ardahan Üniversitesi ve şehrimizin karşılıklı etkileşim içinde yer aldığı Ardahan'ı daha ileriye taşıyacaklardır. Yeni çalışmaların devamını temenni ediyorum.

Çetin Demirci

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı

EDİTÖRDEN

Jacques Ellul, “Söz, bizi zamana yerleştirir.” der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan’ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki *Ardahan Değerlemeleri* serisi; topyekün bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan’ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle geçen yıl bu zamanlar *Ardahan Değerlemeleri - 1* kitabını yayımlamıştık. İlk sayıda ifade ettiğim üzere Ardahan ili, pek çok varlık ve potansiyeli ile tek bir kitapta tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan ilk sayısı esasen bir nüve olan bu seriyi, bundan sonraki sayılarımız ile geliştirmek ve geniş bir külliyata dönüştürmek niyetindeyiz. Bu bağlamda nihai amacımız; Ardahan’ın kronik sorunlarının yakından incelenmesinin yanı sıra ilin hâlen bakir sayılabilecek varlık, değer ve potansiyellerini araştırmak, değerlendirmek ve ilgililere fayda sağlayacak, onların değere dönüştürebileceği bilimsel kaynak sunmak, son kertede geniş ve ayrıntılı bir envanter oluşturmaktır.

Bu ideal ve amaç doğrultusunda özgün ve nitelikli makalelerin yer aldığı ve uzun erimli çabalar sonucunda hazırlanan **Ardahan Değerlemeleri 2- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar** kitabı, yayım aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Makale çağrısı, bu yılın ilk aylarında başlatılmış olup, ne mutlu ki, sizlerden büyük bir tevccüh görmüştür. Ön değerlendirme sürecini başarıyla geçen çalışmalar, kör hakemlik uygulamasına tabi tutulmuştur. Kitap 21 bölüm hâlinde düzenlenmiş, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makale kitaba dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede kitapta; Ardahan'ın sosyopolitiği bağlamında Ardahan ilinde seçmen tercih ve kararlarını etkileyen faktörler, siyasal kimlik ve parti kimliği ile Aktaş Gölü'nün yereldeki algısı üzerine ampirik çalışmalar yer almaktadır. Ardahan'ın edebiyat, kültür ve coğrafyası mevzusunda Ardahan yöresinin halıları, çorapları, yaylacılık kültürü ve turizm değerleri gibi konular ele alınmaktadır. Ardahan'ın sosyo-ekonomisi kapsamında, Ardahan ilinin iller arası rekabetteki yeri, coğrafi işaretli ürünleri, bu ürünlerin yerel kalkınma üzerindeki etkileri, Ardahan'ın kronik göç sorunu ve Ardahan ili örneğinde iç göç hareketlerinin makro ve mikro kuramlar bağlamında değerlendirilmesi gibi konular işlenmektedir.

Ardahan'ın hayvancılığı hususunda, Türkiye'deki hayvancılık sektöründe Ardahan ilinin yeri ve önemi, Ardahan'da süt sığırcılığının önemi, mevcut durumu, sorunları, çözüm önerileri, görülen başlıca sığır hastalıkları, Ardahan'da bu buzağı varlığı, buzağı varlığının geleceği, Ardahan ilinde kaz yetiştiriciliği ve kazlarda görülen başlıca hastalıklar gibi konular incelenmektedir. Nihayet Ardahan arıcılığı konusunda Ardahan ili arı yetiştiricilerinin sosyoekonomik durumu, arıcılığın teknik özellikleri, Ardahan'da bal arılarının bakım çalışmaları, kışlatma, kışlatmanın önemi ve Ardahan ilindeki bal arılarını koruma çalışmaları gibi hususlar konu edinmektedir.

Kitaptaki makale başlıklarının belirlenmesinden, makalelerin toparlanıp insicamlı bir bütün olarak yayım aşamasına gelmesine kadarki süreçte, açıkçası üzerimizde bir yandan baskı, diğer yandan teselli olmak üzere iki farklı etki neşet etmektedir. Baskı oluşmaktadır zira söylenmeyenlerin söylenenlerin gölgesinde kalabileceği endişesi oluşmaktadır. Teselli de bulmaktayız çünkü çalışmamız kendince söylenmeyenlerin açığa çıkarılması amacını doğal olarak yerine getirdiğimizi düşündürmektedir. Bu bağlamda söylenmeyenleri söylemek, eksiklikleri tamamlamak ve hedef olarak ifade ettiğimiz üzere geniş bir bilimsel envanter oluşturmak adına *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız.

Bu duygu ve düşüncelerle öncelikli olarak ve bilhassa Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Biber Hocamıza teşekkürlerimizi sunarız. Sayın Rektörümüz bugüne kadarki çalışmalarımızda desteklerini esirgemediği gibi konusunu Ardahan'ın oluşturduğu bu projemizde de başından beri bizleri cesaretlendirdi ve özel yönlendirmelerle ufukumuzu ve yolumuzu açtı. Ayrıca *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabına kıymetli çalışmalarıyla katkı sunan bütün yazar ve araştırmacılara çok teşekkür ederim. Son olarak ise *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabının basımı için katkı sağlayan Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'na çok teşekkürlerimizi sunuyorum. Sizlerle serinin sonraki sayısında yeniden görüşmeyi ümit ediyorum, keyifli okumalar diliyorum.

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

